

Олександр Ігнатуша,
*доктор історичних наук, професор
Запорізького національного університету*

ЄПАРХІАЛЬНА ЛАНКА УКРАЇНСЬКОГО ЕКЗАРХАТУ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У 20–30-Х РР. ХХ СТ.

Проаналізовано єпархіальний устрій Українського екзархату Російської православної церкви у 20–30-х рр. ХХ ст. Розкрито залежність єпархіального управління від політики церковного керівництва і тиску державної влади.

Ключові слова: *єпархія, устрій, Церква, влада, централізм, модернізація.*

Устрій релігійних організацій – важлива складова їхньої самобутності. Його вивчення надає ключ для з'ясування специфіки і характеру відповідних релігійних спільнот. Дослідження церковного устрою в історичній ретроспективі дозволяє поглибити розуміння змісту суспільних процесів.

Саме тому зміни організаційної структури православних Церков України 20–30-х рр. ХХ ст. неодноразово привертала увагу науковців (С.І. Білокінь, А.Л. Зінченко, С.І. Жилюк, А.М. Киридон, О.П. Тригуб). Хоча до сьогодні нерівномірно досліджено устрій різних Церков, що діяли в Україні.

Український екзархат Російської православної церкви у 20–30-х рр. ХХ ст., найкрупніша за числом віруючих і громад релігійна організація, є недостатньо вивченим з боку структурних змін у церковному устрої. Простежимо його еволюцію в контексті суспільно-політичних процесів. Це дасть змогу глибше зрозуміти сутність інституційних трансформацій РПЦ в Україні у новітню добу.

У проведенні аналізу будемо спиратися здебільшого на опубліковані документи та архівні матеріали центральних і місцевих архівів України та Російської Федерації.

Саме РПЦ була основною дійовою фігурою церковного розколу на постімперському просторі, у ході якого до середини 20-х рр. ХХ ст. в Україні виникло три нових релігійних організації – Українська автокефальна православна церква, Українська синодальна церква, Соборно-єпископська церква.

Розкол мав глибокі ідейні основи, тому він позначився на організаційній структурі кожної з Церков. Змін зазнав і єпархіальний устрій, що був традиційним у системі зв'язку між центральною та парафіяльною ланками церковного управління.

На території УРСР існувало вісім єпархій, які в загальних контурах нагадували територію колишніх дореволюційних єпархій. Поза цією мережею залишилися тільки частина території правобережних Волинської та Подільської губерній, що відійшла до Польщі, та Криму – колишньої Таврійської єпархії, що опинилася у складі РСФРР.

Документи не фіксують виразної специфіки структури управління РПЦ в Україні (у порівнянні зі всеросійською) ні на початку 1920-х рр., ні протягом двох

наступних десятиліть. Проте несприятливий державно-політичний тиск змушував церковне керівництво шукати способів і форм виживання, що вплинуло на параметри побудови місцевої адміністративної ланки.

Руйнація конфесійної структури, яка почалася під впливом утвердження більшовицької влади, спричинила появу постанови патріарха Тихона від 20 листопада 1920 р. Вона дозволяла архиєреям у разі припинення діяльності канонічного центру чи неможливості зв'язку з ним ділити єпархії на «декілька місцевих»¹. Почалося канонічно виправдане дроблення єпархіальної мережі на вікаріати та відповідне збільшення числа архиєреїв. Якщо напередодні 1920 р. РПЦ в Україні налічувала 27 архиєреїв, то в 1923 р. їх уже було 58. Натомість подальша динаміка змін єпархіальної мережі та чисельності єпископату РПЦ в Україні виявилася зворотною: 1927 р. – 27 осіб; 1930–1933 рр. – 13–14 осіб; 1934–1936 рр. – 10–11 осіб; 1937 р. – 7 осіб; 1938 р. – 2 особи; 1939–1941 рр. – 1 особа. Таку динаміку зумовлювали зовнішні впливи на Церкву.

Нову єпархіальну мережу адаптувала до життєвих реалій адміністративна реформа в Україні, яка з 1923 р. впроваджувала дрібнішу від губернії адміністративну одиницю – округ. З 1925 р. губернії, котрі певний час існували поряд з округами, були скасовані. В Україні виник 41 округ. Такий державно-адміністративний поділ спонукав до узгодження структури єпархій з окружною системою. Проте дроблення єпархіальної мережі не стало визначальним для змін у конструкції єпархіального управління.

Ці зміни були продиктовані насамперед адміністративно-кримінальним переслідуванням керівників єпархій і найбільш активних священнослужителів. Гоніння, спричинені політичними мотивами, обрушилися на єпархіальне керівництво вже з 1922 р. Під прикриттям кампанії допомоги голодуючим Півдня та масової дезінформації про опір «контрреволюційного духовенства» вилученню церковних цінностей, розпочалися масові арешти. 1923 року було репресовано патріаршого екзарха України, митрополита київського і галицького Михаїла (Єрмакова). 12 січня 1923 р. віддали наказ про виселення за межі губернії архієпископа чернігівського Пахомія (Кедрова). Його відправили до одного з робітничих селищ Донбасу². Перебуваючи на засланні, до 1930 р. він вважався єпископом чернігівським³. 16 лютого 1923 р. ув'язнили херсонського єпископа вікарія Херсонсько-Одеської єпархії Прокопія (Титова). Після звільнення у січні 1925 р. йому заборонили повертатися в Україну і того ж року в листопаді знову засудили до заслання на Соловки⁴. В Україну він так і не повернувся. Без єпархіального архиєрея залишилася Харківщина. Її єпископові – Нафанаїлу (Троїцькому) інкримінували те, що склавши відозву з приводу допомоги голодуючим, він заборонив її розсилати⁵. До речі, цю відозву опублікувала газета «Коммунист» 1 квітня 1922 р., а через деякий час у ній же було вміщено статтю «Слово і діло»⁶. «Наприкінці 1923 р. на території Катеринославської губернії не залишилося жодного тихонівського єпископа, оскільки засуджений Іоанікій був висланий до Харкова, а Сергій і Онуфрій були вислані туди ж ще до того», – повідомляв аналітичний огляд Катеринославського губвідділу ДПУ. Попри обіцянки звільнення мелітопольського єпископа – Сергія

(Зверева). та елисаветградського (зінов'ївського) – Онуфрія (Гагалюка), їх продовжували утримувати в неволі. Архієпископ Іоаникій, керуючий Харківською єпархією, навесні 1924 р. скаржився патріархові Тихону, що ні він, ні вікарні єпископи не могли виїхати на периферію⁷.

Єпископів не вистачало. Певним виходом із цієї ситуації ставали нові архиєрейські свячення. С. Білокінь звертає увагу, що після низки арештів, які усунули від управління Київською єпархією екзарха України, новий єпархіяльний архиєрей Макарій (Кармазинов) восени 1923 р. провів у Києві низку таємних нарад місцевого духовництва, на яких були обговорені кандидатури осіб для таємних хіротоній⁸. Церковна організація шукала способів збереження канонічного духовного керівництва. 1924 року, за ініціативою єпископа глухівського Дамаскіна (Цедрика), на єпископа козелецького, вікарія Чернігівської єпархії, поставили 76-річного архимандрита Свято-Троїцького монастиря Чернігова Ювеналія (Молчанова). Мотивацією висвячення була відсутність у єпископа Дамаскіна змоги відвідувати Чернігів як «внаслідок [...] його відірваності від лінії сполучення, так і внаслідок необхідності [...] присутності в інших місцях»⁹. Апробувалися методи нелегальної роботи.

Неможливість нормальної адміністративної діяльності архиєреїв спонукала до керівництва окремими єпархіями безпосередньо з Москви. У звіті 3-ї групи ДПУ УСРР «Релігійні угруповання на Україні (стан на січень [19]26 р.)», зокрема, читаємо, що «всією майже Подолією керує з великим успіхом єпископ Амвросій [Полянський], Херсонщиною – єпископ Прокопій [Титов], Чернігівщиною – Дамаскін [Цедрик], особи [...], яких було свого часу вислано за межі України»¹⁰.

Нові арешти ієрархів РПЦ після смерті патріарха Тихона (7 квітня 1925 р.) ще більше загострили проблеми управління периферією. Станом на грудень 1926 р. під арештом перебувала більшість єпископату РПЦ – 118 єпископів¹¹. Не тільки Київщиною управляли вікарії. З 1926 р. до 1932 р. Волинською єпархією по черзі керували три вікарних єпископи, оскільки правлячий архиєрей архієпископ волинський і житомирський Оверкій (Кедров) був за ґратами. Ціла низка релігійних центрів була вимушена припинити свою діяльність, особливо після директив ВКП(б) 1929 р., які оголосили Церкву єдиною контрреволюційною силою, що зберігала вплив на маси¹².

Повної руйни зазнала єпархіяльна мережа в 1930-х рр. Хоча згідно зі статистичними даними, в Україні на 1932 р. налічувалося 14 єпископів, того року лише троє з них звернулися до секретаріату Президії ВУЦВК за щорічним поновленням дозволу на об'їзд території ввірених їм єпархій і отримали таке право. Це були: архієпископ Константин (Дьяков), архієпископ полтавський Сергій (Гришин) і архієпископ новоград-волинський Миколай (Пирський). Не виключено, що частина ієрархів у цей час керувала українськими справами на віддалі – з Росії. Але вірогідно, що більшість їх, як, наприклад, вікарний єпископ лубенський Аркадій (Остальський), не займалися єпархіяльними справами¹³.

Пік масових політичних репресій 1937–1938 рр. остаточно знищив ієрархію РПЦ в Україні. Як зазначено у фундаментальній праці М.Ю. Губоніна, 1939 р. ієрархія українських єпархій РПЦ складалася лише з одного архиєрея –

єпископа Митрофана (Русинова). Він очолював Одеську і був вікарієм Полтавської єпархії¹⁴.

Поновлення ієрархії почалося з приєднанням до радянської України західноукраїнських земель після їхньої анексії від Польщі.

Аномалія церковно-адміністративної системи полягала в тому, що номіновані єпархії були не сформованими як адміністративні структури (з огляду на приблизну визначеність їхніх меж і практичну відсутність бюрократичного апарату). Єпархіальні керівники часто не мали єпархіальних канцелярій, діяли одноосібно. «Керую поки що двома єпархіями за допомогою вірних оо. благочинних; канцелярії немає; засоби також мізерні; не знаю також, як бути з тими повітами, які в цивільному поділі відійшли до іншої губернії, вважати їх належними до минулої єпархіальної одиниці, чи вже до нової», – змальовував лише частку своїх проблем патріархові Тихону єпископ донецький і бахмутський, тимчасово керуючий Катеринославською єпархією Іоанікій¹⁵. А незабаром, уже як керуючий Харківською єпархією, він писав: «Не приховаю, Ваша Святосте, й того, що мені позитивно ні на кого в Харкові опертися: всі залякані, загнані, малодушничать, зваливши всю роботу й відповідальність за неї на мене одного. Сам накладаю резолюції, сам же пишу укази, приймаючи щоденно по 60–100 осіб».

Отже, організація єпархіального життя наштовхнулася на протидію держави, яка ставила за мету не просто підпорядкування Церкви державі, а її знищення. «Церква як цілісність, окремі єпархії і парафії не мали статусу юридичної особи, і не було ніякого органу, який представляв би їх юридично. Вони існували як факт, але залишалися поза законом», – пояснює причину аномального організаційного стану РПЦ священник О. Ніколін¹⁶.

Члени канцелярії катеринославського архиєрея – протоієреї К. Перевозников і М. Волошинов, які вступили в управління єпархією після арештів «контрреволюційних» єпископів, 20 листопада 1923 р. прохали патріарха дати їм повноваження на керівництво. Вони побоювалися, аби канцелярію найближчим чином не закрили, «на тій підставі, що за відсутності єпископа не може бути й канцелярії»¹⁷. Подібні побоювання мали реальний ґрунт. Роком раніше – у липні 1922 р., коли в Катеринославі заарештували єпархіального архиєрея, водночас було захоплено і його канцелярію та розігнано єпархіальний з'їзд, попередньо дозволений губвиконкомом, на який вже зібралися делегати.

Парадокс полягав у тому, що не дозволяючи реєструвати єпархіальні установи, влада водночас брала на облік керівників місцевої церковно-адміністративної ланки. 21 листопада 1925 р. адмінвідділ НКВС таємним циркуляром звернувся на місця з черговим листом «про виявлення церковних управлінь»¹⁸. Лист починався із застереження: «НКВС неодноразово звертав увагу всіх окрадмінвідділів (підкреслення наше. – О.І.) на необхідність виявлення церковних управлінь різних релігійних течій». Зазначалося: «Щодо церковних управлінь автокефальної (липківської) та старослов'янської (тихонівської) орієнтацій – таємним порядком виявити місце їхнього перебування, термін діяльності та особистий склад їх, не вживаючи будь-яких заходів для їхньої

легалізації, але й не чинячи ніяких заходів для їхньої ліквідації». Про виконання подібних циркулярів свідчать списки церковних управлінь, збережені в окремих архівних фондах адмінвідділів. Зрозуміло, що отримана інформація формувала базу даних потенційних жертв політичних репресій.

Ставлячи перепони діяльності архиєреям, держава блокувала й проведення церковних з'їздів, практика яких увійшла в єпархіальне життя з 80-х рр. ХІХ ст. До середини 1922 р. – тобто до втручання влади в «обновленський розкол» – ці з'їзди відбувалися регулярно. Вони регламентували питання пастирської практики. Але подальше їх проведення стало проблематичним. Про це свідчить уже згаданий епізод із розігнанням Катеринославського єпархіального з'їзду 26 липня 1922 р. 1923 року НКВС поширив інструкції, котрі обмежували скликання з'їздів церковних організацій. «З'їзди, конференції та взагалі збори, які мають організаційний або принциповий характер, безумовно, без дозволу окрвиконкому проходити не можуть», – наставляв циркулярний лист Мелітопольського окрвиконкому до райвиконкомів від 27 грудня 1923 р.¹⁹, озвучуючи рішення центру. Обмеження давало привід органам державної влади постійно ревізувати їхні організаційні рішення. «Цілком можливо, що нам не дозволять скликати єпархіальний з'їзд», – писав, зойно повернувшись із неволі (вірогідно на початку 1924 р.), єпископ донецький і бахмутський, тимчасово керуючий Катеринославською єпархією Іоаникій²⁰.

Опубліковані актові джерела з історії РПЦ 1917–1943 рр. доводять, що українська ланка РПЦ прореагувала з'їздами керівників єпархій на загрозливий явища нових розколів. Зокрема, для узгодження позиції ієрархії у зв'язку з «Григоріанським розколом», 4 березня 1926 р. у Харкові зібралися єпископи: сумський – Константин (Дьяков), елісаветградський – Онуфрій (Гагалюк), олександрійський і павлоградський – Стефан (Андріашенко), мариупольський – Антоній (Панкеев), уманський – Макарій (Кармазинов), і тимчасово керуючий Подільською єпархією Борис (Шипулін). Вони підписали письмове звернення єпископа прилуцького Василя (Зеленцова), адресоване архиєпископові Григорію.

12 березня 1926 р. подібна антигригорівська акція пройшла у Києві за участю шести ієрархів: архиєпископа канівського Василя (Богдашевського) та єпископів: богуславського і липовецького – Георгія (Делієва), сквирського і бердичівського – Афанасія (Молчановського), радомишльського і чорнобильського – Сергія (Кубинського), черкаського і чигиринського – Філарета (Лінчевського), білоцерківського – Дмитрія (Галицького). Було підписано донесення екархові Михаїлу на підтримку його позиції та митрополита Сергія (Страгородського).

Того самого дня – 12 березня – дев'ять архиєреїв: екзарх Михаїл, єпископи Константин (Дьяков), Онуфрій (Гагалюк), Антоній (Панкеев), Стефан (Андріашенко), Макарій (Кармазинов), Василій (Богдашевський), Григорій (Лісовський) та Борис (Шипулін), прийняли відповідне звернення до митрополита Сергія.

Як бачимо, така важлива ланка дієвої інституційної системи Церкви, як з'їзди, протягом 20-х рр. ХХ ст. потрапила у безпосередню залежність від політики державної влади, спрямованої партійно-державними верхами на нищення Церкви. Рядки таємного документа – звіту адміністративного управління НКВС

за 1927–1928 рр. – повідомляли, що адміністративне управління НКВС «взяло лінію на найбільше скорочення видачі дозволу на проведення з'їздів»²¹. Відсутність з'їздів унеможливлювала функціонування Церкви як цілісності, а відтак і ліквідувала здобутки демократизації церковного управління, що були наслідком соціальної революції, повертала конфесію в русло авторитаризму.

15 лютого 1930 р. на прес-конференції для іноземних та радянських кореспондентів, яку влада вимусила провести митрополита Сергія, він так охарактеризував устрій РПЦ: «У нас, як і в дореволюційний час, існують центральні і місцеві церковні управління. В центрі – Патріархія, тобто заступник Патріаршого Місцеблюстителя і Священний Синод, а в єпархіях – Преосвященні архієреї і єпархіальні ради. Крім цього, при кожній парафії існує виконавчий орган, який обирається віруючими»²². Таким чином, глава Церкви констатував збереженість традиційного церковного устрою, не виокремивши особливостей устрою жодного з національних регіонів.

Роком пізніше, обґрунтовуючи принцип побудови церковної влади і ступінь своїх повноважень, у першому номері дозволеного владою «Журналу Московської Патріархії», заступник місцеблюстителя також не згадав про особливий статус українських єпархій та специфіку їхнього місцевого управління. Оскільки український сегмент інституції у складі РПЦ був одним із найбільших, замовчування питання про особливості його територіального управління означало одне – їх просто не існувало.

Підкреслення керівництвом патріархії уніфікованості церковного ладу на переломі 20–30-х рр. ХХ ст. водночас вказувало на зміцнення російського централізму в інституційній площині у момент форсування комуністичної модернізації, іменованої тоді «соціалістичною реконструкцією». Державно-політичні події не давали підстав для покращення стану церковного управління. Про розуміння ситуації лідерами РПЦ свідчили слова митрополита Сергія на згаданій зустрічі з представниками преси: «Зараз, завдяки тому, що господарство країни зазнає докорінних змін, які зводяться до заміни старих форм господарювання новими (колективізація сільського господарства, індустріалізація всієї країни), відбувається погіршення становища Церкви»²³.

Крок до формування нової моделі управління РПЦ на периферії в Україні було зроблено за нового екзарха – архиєпископа Константина (Дьякова). Ця модель враховувала ускладнення державно-правового становища релігійних організацій. Створювалася вертикаль прямого представництва екзарха у регіонах. На периферії його представниками могли стати колишні або тогочасні благочинні, настоятелі церков, що діяли в крупніших населених пунктах. Такий варіант «модернізації» церковного управління зафіксувала заява патріаршого екзарха на адресу НКВС від 15 травня 1930 р.: «У справах управління підвідомчого мені Мелітопольського округу Маріупольської єпархії виникла необхідність у призначенні спостерігача (в російському тексті – «наблюдавшого». – *О. І.*) за справами всього Мелітопольського округу»²⁴. На цю посаду було призначено протоієрея м. Великий Токмак Миколая Уловича. Протоієрей М. Улович мав неабиякий авторитет серед населення. Ще на початку 20-х рр.

Запорізька ГубЧК і ревтрибунал неодноразово порушували проти нього кримінальні справи «за активну контрреволюцію». Одним із раннях «грівів» священика була симпатія до білогвардійських режимів, збройні сили яких він зустрічав вітальними промовама. Священика М. Уловича тримали на обліку ДПУ²⁵.

У вже цитованій заяві патріаршого екзарха сказано, що «ніяких особливих функцій протоієрей Улович, на відміну від інших спостерігачів (підкреслення наше. – *О.І.*) окремих районів Мелітопольського округу, не несе». З наведеного фрагмента випливає, по-перше, що в районах було організовано представництво відповідальних осіб перед екзархом, по-друге, що частина спостерігачів екзарха таки виконували якісь «особливі функції» (вочевидь, передусім адміністративно-управлінського характеру). Існував штат не тільки окружних спостерігачів, але й районних. Протоієреєві М. Уловичу, як окружному спостерігачеві, належало «концентрувати у себе» справи, на які попередньо звернули увагу районні спостерігачі, й «у відповідних випадках усною чи письмовою доповіддю повідомляти про них екзархові». Про діяльність спостерігача в Гуляйпільському районі Запорізького округу – в колишньому четвертому благочинні – дізнаємося з протоколу загальних зборів членів Свято-Троїцької парафії Гуляйполя від 21 липня 1929 р. Він інформував громаду листом про призначення й переміщення духовенства цієї парафії, здійснені єпископом полтавським Сергієм (Гришиним), тимчасово керуючим Маріупольською єпархією²⁶.

Таку модель адміністративного нагляду важко назвати оригінальною. Вона бачиться нам радше типовою для різних християнських конфесій доби формування тоталітарного режиму, оскільки віддзеркалює більшовицьку модернізацію. Вона була співзвучна втіленню ідей українських автокефалістів про створення інституту районних і окружних благовісників – людей, які мали безперечний авторитет і серед церковного керівництва, і серед парафіян, відзначалися послідовністю своєї канонічної орієнтації та адміністративним хистом. Хоча, зазначимо, функції благовісників УАПЦ були більш зорієнтовані на ідеологічно-місіонерську, а не на суто адміністративну роботу.

Отож ідея районних та окружних спостерігачів екзархату РПЦ суперечливо поєднувала в собі, з одного боку, повернення від колегіального управління до архаїчних централістичних порядків, а з іншого, мала модерні риси – опертя на активну діяльність міського або наближеного до нього за комунікативною структурою середовища. У цьому контексті спробу оптимізації екзархатом місцевої ланки адміністративної вертикалі варто розглядати як відгук на модернізацію. Модель, ланками якої були одноосібні представники духовної влади, формувала образ харизматичних лідерів, зміцнюючи в суспільстві основи особистої віри. Так вона ефективніше протидіяла державній богоборчій політиці.

Але запропонована система місцевого управління незабаром була торпедована системою. Радянська влада почала руйнувати її першочерговим закриттям храмів саме у крупніших населених пунктах. У цьому переконують справи стосовно молитовних будинків, закритих 1931 р., зібрані секретаріатом президії ВУЦВК²⁷. За нашими досить приблизними підрахунками, не менше 26 % закритих офіційно православних церков розташовувалися в районних центрах,

тоді як районні центри складали тільки близько 6 % від числа центрів сільрад по Україні.

Таким чином, вже у першій половині 1930-х рр. виконання управлінських функцій на рівні місцевої адміністративної ланки РПЦ стало гранично складним і проблематичним. Церква втратила змогу забезпечувати функціональність системи управління, що особливо виразно позначилося на єпархіальному рівні. Зміни устрою єпархіальної ланки Українського екзархату РПЦ у 20–30-х рр. ХХ ст. показали повну залежність Церкви від партійно-державної системи, її політичних потреб та еволюції.

- 1 Білокінь С. Православні єпархії України 1917–1941 рр. / С. Білокінь // Історико-географічні дослідження на Україні. – К., 1992. – С. 102.
- 2 Демиденко О. Справа архієпископа Пахомія: з історії антирелігійної політики на Чернігівщині на початку 1920-х рр. / О. Демиденко // Сіверянський літопис. – 2002. – № 2. – С. 59.
- 3 Акты святейшего Тихона, Патриарха Московского и всея России, позднейшие документы и переписка о каноническом приемстве высшей церковной власти. 1917–1943 гг. / [сост. М. Е. Губонин]. – М.: Изд-во Православного Свято-Тихоновского Богословского ин-та, 1994. – С. 986.
- 4 Херсонський єпископ Прокопій та обновленський рух Південної України (20–30-і рр. ХХ ст.) / О. П. Тригуб // Південний архів : зб. наук. праць. Історичні науки. – Херсон: Вид-во ХДПУ, 2002. – Вип. ІХ. – С. 94.
- 5 Расторгуєва Н. В. До питання про антинародну позицію церкви під час голоду 1921–1922 рр. / Н. В. Расторгуєва // Український історичний журнал. – 1967. – № 1. – С. 89–89.
- 6 Коммунист. – 1922. – 23 апреля.
- 7 Российский государственный исторический архив (далі – РГИА). – Ф. 831. – Оп. 1. – Д. 247. – Л. 84–84 зв.
- 8 Білокінь С. І. Православні єпархії... – С. 97.
- 9 РГИА. – Ф. 831. – Оп. 1. – Д. 268. – Л. 20.
- 10 Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2318. – Арк. 8.
- 11 Николин А., свящ. Церковь и государство (история правовых отношений) / А. Николин, свящ. – М.: Изд-во Сретенского монастыря, 1997. – С. 171–172.
- 12 Єленський В. Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917–1990 рр.) / В. Є. Єленський. – К.: 1991. – С. 13.
- 13 Білокінь С. Православні єпархії... – С. 107.
- 14 Акты святейшего Тихона... – С. 980.
- 15 РГИА. – Ф. 831. – Оп. 1. – Д. 201. – Л. 13–13 зв.
- 16 Николин А., свящ. Церковь... – С. 172.
- 17 РГИА. – Ф. 831. – Оп. 1. – Д. 201. – Л. 10–11.
- 18 Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. Р–687. – Оп. 4. – Спр. 10. – Арк. 23.
- 19 Державний архів Запорізької області (далі – ДАЗО). – Ф. Р–3409. – Оп. 2. – Спр. 7. – Арк. 303.
- 20 РГИА. – Ф. 831. – Оп. 1. – Д. 201. – Л. 13–13 зв.
- 21 ДАВО. – Ф. Р–687. – Оп. 4. – Спр. 53. – Арк. 1, 24.
- 22 Акты святейшего Тихона... – С. 682–683.

23 Там же. – С. 684.

24 Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 5. – Оп. 3. – Спр. 1961. – Арк. 74.

25 Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. П-1. – Оп. 1. – Спр. 1602. – Арк. 128–129.

26 ДАЗО. – Ф. Р-316. – Оп. 3. – Спр. 171. – Арк. 168.

27 ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 7. – Спр. 207–651.

SUMMARY

Olexandr Ignatusha

THE DIOCESE CELL OF UKRAINIAN EXARCHATE
OF RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN 20–30 YEARS OF XX C.

The author analyzed the diocese structure of the Ukrainian exarchate of the Russian Orthodox Church (ROC) in 20–30th years XXc. The article exposes the dependence of diocese management on the policy of church guidance and pressure of state power.

Key words: diocese, structure, church, power, centralism, modernization.

Алла Киридон,

*доктор історичних наук, професор,
кафедра міжнародних відносин
Київського славистичного університету*

СОБОРНО-ЄПІСКОПСЬКА ЦЕРКВА НА ПОЛТАВЩИНІ (1925–1927 РР.)

Розглядаються процеси становлення та діяльності Соборно-єпископської церкви на Полтавщині. Обраний для дослідження період 1925-1927 рр. видається найактивнішим в історії релігійного об'єднання.

Ключові слова: Церква, Соборно-єпископська церква, міжцерковні взаємини.

Поліконфесійна палітра незалежної України потребує аналізу періодів історичного розвитку, насичених аналогічними процесами існування багатьох релігійних об'єднань в єдиному просторовому й часовому вимірі. Але в будь-якому багатоголоссі є окремі партії для виконання. Вивчення історії окремої релігійної структури, безперечно, становить інтерес у плані суспільної значущості. Актуальність наукову визначає лапідарність історіографічного доробку з цієї проблеми – йдеться лише про перші кроки в осмисленні інституалізації структури, причин її виникнення, взаємодії різних ланок, ролі лідерів церковної організації тощо. Одним із перших інформацію про цю релігійну структуру подав відомий дослідник історії Церкви Б. Боцюрків, який розглядав Соборно-єпископську церкву як «канонічну альтернативу УАПЦ»¹. Згадки про діяльність Церкви є в монографіях С. Жилюка², О. Ігнатуші³, А. Киридон⁴, А. Кукурудзи⁵, В. Пашенка⁶, В. Силантьєва⁷, О. Тригуба⁸. На особливу